

Usmon Azim hikoyalarida obrazlar tabiati

O'rolova Mohichehra

Termez davlat universiteti 2- bosqich talabasi

Ilmiy rahbar: **Hafizova Feruza**

Annotatsiya: Maqolada Usmon Azim qalamiga mansub ayrim hikoyalar va ularda obrazlarning o'rni va turlari haqida mulohaza qilinadi.

Kalit so'zlar: detal, shakl, mavzu, psixologik, tasvir, hikoya, mazmun, nutq, portret.

Ma'lumki, har qanday badiiy asar asosini tashkil qiladigan obraz tushunchasi qadimgi davrdan to hozirga qadar badiiyatning muhim belgisi bo'lib kelgan. Zero, badiiy obraz barcha san'at asalarining o'ziga xos xususiyatini belgilovchi vositadir. "San'atkor badiiy obraz vositasida dunyoni anglaydi, o'zi anglagan mohiyatni va o'zining anglanayotgan narsaga hissiy munosabatini ifodalaydi. Shu ma'noda obraz adabiyot va san'atning fikrlash shakli, usuli sanaladi, – deb yozarkan D.Quronov obrazni shunday ta'riflaydi: – Badiiy obraz borliqning (undagi narsa, hodisa va b.) san'atkor ko'zi bilan ko'rilgan va ideal asosida ijodiy qayta ishlanib, hissiy idrok etish mumkin bo'lgan shaklda ifodalangan aksidir".

Har qanday adabiy asarning tasvir obyektini – Inson, umuman hayot – tabiat va jamiyat hodisalaridir. Shunga ko'ra, san'at asarining bosh predmeti insondir deb qaraladi. "San'atdagi eng oliy predmet inson hisoblanarkan, demak, "obraz" atamasi insonga (badiiy asardagi insonga) nisbatan qo'llanilishi ma'quldir. Obraz badiiy to'qima yordamida yaratilgan, estetik qiymat kasb etgan inson hayotining umumlashma va ayni chog'da, aniq manzarasidir – deb yozgandi rus olimi V. Bilenskiy. Hozirgi zamon adabiyotshunosligida obraz desa nafaqat inson, balki unda jonli va jonsiz predmet ham tushuniladi. Badiiy asarda inson ham, tabiat ham, butun olamdagi hodisalar barchasi avvalo obraz va tasvir yaratish vositasi sifatida muhim. Shu jihatdan Usmon Azim nasrida asosan inson obrazi, ma'lum bir ijtimoiy toifa vakili, turli kasb egalari – obraz yoki qahramon sifatida tanlab olinadi. Hayotning badiiy aksi eng avvalo hayotiy xarakterdan badiiy xarakter yaratishda namoyon bo'ladi. Buning natijasida esa inson shaxsiyati orqali badiiy xarakterning umumbashariy, tarixiy, xalqaro hamda milliy qirralari yuzaga keladi. Ijodkor badiiy obrazni turli ruhiy, tarixiy va turli davlar girdobiga tashlaydi va bu orqali obraz xarakteriga xos jihatlarni yoritib beradi. L.I.Timofeev badiiy xarakterni yuzaga keltiruvchi bir qancha jihatlarni sanab o'tadi. Masalan: portret, qahramonning ta'rifi va tavsifi, sharoit, qahramon nutqi, turli tarixiy,

siyosiy, ijtimoiy va ruhiy vaziyatlar, narsa, hodisalar; qahramon holati, uning boshqalar bilan aloqasi, munosabati, iztiroblari, fikr-o'ylari, birgina badiiy xarakterda mavjud bo'lishi zarur. Ushbu jihatlardan xarakter tugal va mukammal bo'lishi mumkin. Badiiy xarakter ijodkor estetik idealining obrazli ifodasidir. Unda ijodkor dunyo qarashi hamda ijodiy metod yo'nalishi ham yetakchi mavqeni egallaydi. Badiiy xarakterni izohlar ekanmiz, badiiy xarakter hayotiy xarakterning bevosita aksi bo'lib qolmay, balki, real odam xakteri bilan yozuvchi subyektiv fikr-o'ylarining umumlashmasidir. Adabiyotshunoslikda qo'llaniladigan "personaj", "obraz", "tip", "xarakter" atamaları anglatadigan tushunchalar biri ikkinchisiga chambarchas bog'liqdir. Lekin ularni o'zaro ajratib turadigan ayrim farqlari mavjud. "Obraz" bu asardagi barcha insonlar hayoti tasviri (bosh qahramon, asosiy obraz, epizodik obraz) tushuniladi. Asarda iroda yo'nalishi hamda individual ruhiy hususiyatlar bilan biri ikkinchisidan ajralib turuvchi asar syujetida "katta yuk" tashuvchi shaxslargina xarakter bo'ladi.

Shu jihatdan qaraganda Usmon Azimning "Birovning umri" hikoyasidagi Panji polvon, "Sevgi" hikoyasidagi Abdurahmon, "Bir dasta qizil gul" hikoyasidagi Jamila G'afurovna, "Xodimlar bo'limi boshlig'i" hikoyasida Muyassar Qodirova obrazlari hayotda uchraydigan, lekin yozuvchining o'y-fikrlari, qayg'u-dardlari, ichki kechinmalari bilan yo'g'rilgan, bir so'z bilan aytganda estetik idrokning obrazli ifodasi sifatida yaratilgandır.

"Siz bilmaydigan zamonlarda" hikoyasida xalqning yurtning ahvolidan so'ylagan baxshi Elomon baxshi obrazi asosiy o'rinda turgandek bo'ladi. Lekin hikoyada voqealar rivojida adib asosiy bosh obraz sifatida Haqqul baxshi obrazini kiritadi. Hikoyadagi kuchli dramatism haqiqatgo'y, to'g'riso'z Haqqul baxshi va oqko'ngil, samimiy Elomon baxshi o'rtasida kechadi. Haqqul baxshi, "Rostini aytmoq – tariqat, otam ham , enam ham – haqiqat", deydi. Xalqning kutgani, Elomon baxshining topgani Alpomish emas. U – Yolg'on. U – Sarob bo'ladi. Hikoya konflikti ham Elomon baxshining o'y kechinmalarida yuz beradi. Lekin u o'zini Alpomish deb tanitishdan charchamaydi. Kuyib xor bo'lgan el Yolg'onning etagidan tutadi. Uni tavof qiladi alp deb. "Yurtga Alpomish qaytdi!.." degan o'tirik har yerda o'rmlaydi. Haqqul baxshining shubha-gumonlariga birov qayrilib qaramaydi. Dasti uzun, lashkari ko'p Yolg'on Haqqul baxshini Oynako'lning yoqasida bo'g'izlaydi. Hikoya xotimasida to'g'riso'z, jasur baxshining joniga qasd qilganlar topilmaydi. Biroq o'tmishda qolgan baxshichilik an'anasini yozuvchi butun vujudi bilan ularning qo'rqmas, botir va haqgo'y va o'z el-yurtini ulug'lovchi bo'lganligini mazkur obraz misolida tasvirlaydi. Hikoyada Alpomish taqdiri bilan bog'langan syujetning Elomon baxshiga xos yangi bir variantining qisqa bayoni keltirilgan bo'lib, unda Alpomishning tirikligi,

u hamisha xalq bilan birga bo'lishi orzu etiladi. Demak, mazkur hikoyada ham Usmon Azim katta bir g'oyaviy maqsadni, ya'ni xalq qahramonlari xalq bilan birga bo'lgan mamlakatda poklik, to'g'rilik, jasorat, adolat qaror topishini ta'kidlaydi. Bir qarashda hikoya "Baxshiyona" she'riy to'plamidagi baxshilar obrazini yodga soladi. Aytish mumkinki, shoir sifatida "Baxshiyona"dagi asosiy g'oyalar Usmon Azimning nosirligida yana ham to'yintirilgan va o'ziga xos badiiy bir mukammal asar yaratilgan.

"Siz bilmaydigan zamonlarda" hikoyasida **Haqqul baxshi** va **Elomon baxshi** obrazlarini uchratsak, adibning "Alpomish va Qorajon" hikoyasida **Xoliyor** baxshining aytimlari, butun dardlari, uning elparvarlik, yurtsevarlik fazilatlari haqida o'qiymiz. Hikoya dostonidagi Alpomish va Qorajon do'stligi haqida, shu ikki do'st haqidagi dostonini el o'rtasida kuylashi va turli millatga mansub xalq vakillarining doston qahramonlari taqdiriga munosabatini ifodalash orqali shoir muqaddas do'stlik tuyg'ularini yorqin bo'yoqlarda tasvirlashga erishadi. Umuman, adib asarlarida baxshilar obrazi alohida bir mehr bilan tasvirlandiki, bunda adibning chindan ham "Alpomish" dostoniga, baxshichilikka bo'lgan ishtiyoqi mevasi bo'lishi mumkin. Usmon Azimning ushbu nasriy asarlarida syujet o'zaklarining o'zaro yaqinlikdan kelib chiqib, ijodkor faqat bir xil qahramonlar taqdirini qalamga olgan hamda bir xil mavzudagi voqealarni tasvirlaydi, degan fikr ko'pchilikning xayoliga kelmasligi mumkin. Chunki uning ijodida tasvirlangan qahramonlar bir jarayon atrofida harakat qilsalar-da, ularning tevarak-atrofdagi va jamiyatdagi odamlarga bo'lgan munosabatlarida, ma'naviy dunyosini bir-biri takrorlamaslik darajasidagi rang-baranglik mavjuddir. Bu esa yozuvchining badiiy ijodda poetik so'zni his qilish darajasi nihoyatda teranligini anglatadi. Hikoya qahramoni ma'naviy olamining shakllanishi uning ijtimoiy hayotdagi mavqei va unga odamlarning o'zaro munosabati muhim omil bo'lib xizmat qiladi.

Usmon Azimning shov-shuvli zamonaviy mavzudagi hikoyalarida biri "Sevgi" hikoyasidir. Hikoya qahramoni – **Abdurahmon**; u Chaganada yurgan oddiy qishloq bolasi edi. Bolalar uyida tarbiyalanadi. Ammo armiya hayoti uning taqdirini o'zgartirib yuboradi. Hikoya Abdurahmon rus o'lkasiga harbiy xizmatga ketib, u yerda chorak asr qolib ketganligi bayoni bilan boshlanadi. O'z o'lkasiga qaytish xohishi bo'lmaganligini esa ijodkor shunday tasvirlaydi: "Abdurahmon Chaganada voyaga yetgan. "Tug'ilib, voyaga yetgan" deb yozmayotganimizning sababi shundaki, uning qayerda tug'ilganini hech kim, hatto o'zi ham bilmaydi. Voyaga yetgan joyi esa aniq — Chagana, bolalar uyi, maktab, stadion, ularga eltadigan ko'chalar, ko'chalar chetidagi tuproq tomli pastqam uylar, allaqanday noqulay tarzda muvozanat

saqlab turgan devorlar, devorlar ortidagi daraxtlari bir-biriga mingashgan bog'lar... Shu...".

Hikoyada u yigirma besh yil yashagan joyi, rus mentaliteti bilan bog'liq joylar tasvirlanadi. Asarning boshlanishida uning xorijdagi hayoti, u yerdagi insonlar; ayollar, erkaklarning bir biriga munosabati, kechalari ichimlik oqibatida ayol-erkaklarning bir birining uyida tunab qolishidan tortib, ertasi kuni hech nima bo'lmagandek, yana ish-yumushlarini davom ettirib ketaverishi, barcha ayblarni esa shunchaki shaytonga ag'darishi keltiriladi. Abdurahmon o'tmish haqida xotirlar ekan uning o'y xayollariga mehribonlik uyidagi ilk muhabbati Salima, murg'ak qizni nomusini toptamoqchi bo'lgan mehribonlik uyi tarbiyachisi Shoberdiyevning jirkanch qilmishlari gavdalanadi. Abdurahmon bu achchiq xotiralar haqida o'ylamaslikka ahd qiladi. "Abdurahmon Sag'ir bolaligi diliga joylangan bir hushyor tuyg'udan kelib chiqib, taqdir bilan o'ynashmoq hech qanday sharaf, obro' keltirmasligini angladi...". Balki shungadir o'z ona yurti bilan uni bog'laydigan hech nima qolmaganday tuyuladi, go'yo. Lekin ijodkor shunga alohida urg'u beradiki, insonning o'zi tug'ilib o'sgan, kindik qoni to'kilgan ona diyoriga muhabbat tuyg'usi inson dunyoga kelgandanoq vujudining tub-tubiga singib ketishi, u haqida o'ylamasligi, ona yurti taftini tuymasligi mumkin emasligini mohirona tasvirlaydi. Va Abdurahmon o'z ona yurti O'zbekistonga qaytganida esa birinchi muhabbati Salima bilan uchrashish asar kulminatsiyasi shuni talab etar edi. Yozuvchi Abdurahmon bilan Salimani Abdurahmonning tush ko'rishi orqali uchrashtiradi. Bu nafaqat asar kulminatsiyasini belgilaydi va shu o'rinda milliy mentalitet nuqtai nazardan ham o'quvchini chetlashtirmaydi.

Hikoyada qarama-qarshilik konfliktini yuzaga keltirgan ikki ayol – Abdurahmonning qalbini zabt etgan ham deyish mumkin: Masha va Salima obrazlarida ham milliylik singdirilgan. Rus millatiga mansub Masha va o'zbek millati farzandi Salima obrazlari bular millat ayollarining sevgi-muhabbatga, insoniy qadr-qimmatini namoyon ettirgan obrazlar deb qaraladi. Aytish mumkinki, har ikki obraz milliy xarakter darajasiga ko'tariladi. **Masha** uchun sevgi kayf-safo, to'kin hayot, ashir-nashir dasturxon bo'lsa, **Salima** uchun bir umrlik sir, qalbgaga ko'milgan xazina, yurak tubidagi bebaho sadafdek asralgan tuyg'u.

Ijodkor Abdurahmonning hissiyotlarini tasvirlar ekan, uni aynan nimadir bezovta qilayotganini, ammo u ning nima ekanligini sezmayotganini keltiradi. Adib nega aynan shunday yo'l tutyapti, chunki oradan chorak asr vaqt o'tgan, bu orada hamma narsa uzoq o'tmishga aylangan, balki. Ammo Abdurahmon bu xotiralarni xayolidan o'chirmagan, faqatgina qalbining tub-tubiga asir

etgan. Hikoyada Abdurahmonning faqat sarxush bo'lgandagina mohirona kuylashi, har gal kuylaganda esa kuyi dardli, mungli ohang baxsh etib o'sha eski xotiralar ko'z yoshi orqali sizib chiqar, balki, degan xayol keladi tasavvurimizga.

Ijodkor hikoyada butunlay ikki olamni mahorat bilan tasvirlaganday bo'ladi, go'yo. Abdurahmon yurt, yor-u do'stlar sog'inchini tuyish bilan birgalikda chalkash o'y xayollari birinchi muhabbati Salimani xotirlaydi. Mazkur hikoya haqida aytilgan quyidagi fikrlar asar qahramoni Abdurahmonning insoniy sevgisi va yurt sevgisi haqida bizga yanada aniq munosabatni ko'ramiz:

“Sevgi” – o'zbek hikoyachiligining eng sara namunalaridan biri. Sarlavhani o'qigan o'quvchi oshiq-ma'shuqlarning beaded, chuchmal hoy-u havaslari, uzun-uzun orzulari va albatta, ko'ngil xush sahnalarni ko'z oldiga keltirib varaqlay boshlaydi. Lekin tezda buning aksini – o'tgan tuzumning, uning jozibali g'oyalariga inongan odamlarning ayanchli taqdirini ko'radi. Taqdirlarki, unutilgan, uloqqan, beshafqat turmush zarbalaridan abgor bo'lgan....

Hikoyani realistik hikoya deb baholash bilan birga uning fojeaviyligiga ham alohida ta'kidlash joiz; “Sevgi” – fojiviy asar. Asardagi aksariyat qahramonlar taqdiri ayanchli. Shuningdek, mazkur hikoyada muallif detal obraz va motivlardan ham foydalanishi, voqealarning g'oyatda qiziq kechishini ta'minlagan. Hikoyada detal sifatida tanlangan – “O'tgan kunlar” kitobi ramziy ma'noga ega. Mallarang muqovali asar Abdurahmonga o'tmishni, sevgini eslatib turadi. O'quvchi ham yozuvchiga qo'shib kitob Abdurahmonning o'lgan xotirasini tiriltirishini, kitob unga ezguliklar, yaxshiliklar hadya etishini, bolalikdagi kabi beg'uborlik, mardlik va olijanoblik unga yana qaytishini istaydi. Lekin, na chora! Abdurahmon o'sha biqiq, sukunat bosgan hayotni, farzandi orqali bog'langan o'rgimchak to'rini qo'msab yo'lga tushadi. Yozuvchi insonning murakkab maxluq ekani, fe'l-atvori hatto o'ziga ham bo'ysunmasligi haqidagi haqiqatlarni ayanchli taqdirlar misolida ifodalaydi.

Usmon Azim nasri, asosan adibning hikoya janridagi asarlarini o'rganish davomda ulardagi ikki muhim xususiyat yaqqol ko'zga tashlanishini aniqladik. Shunga ko'ra adibning hikoyalari mavzu va qamrovligiga ko'ra tarixiylik va zamonaviylikka asoslanadi.

Usmon Azimning tarixiy mavzudagi hikoyalariga “Alpomish” dostoni ta'sirida yaratilgan hikoyalari va “Saltanat” hamda tarixiy rivoyat asosidagi “Sohibqiron va usta hikoyalari kiradi.

Adibning zamonaviy hikoyalari bugungi zamondoshlarimiz taqdiri qalamga olinadi. “Sevgi”, “Ishxonadagi ko'rgazma” va “Bir dasta atirgul” “Xodimlar bo'limi

boshlig‘i” jamiyatdagi ma’lum bir ijtimoiy qatlam, ma’lum bir kasb egalari haqida hikoya qilinadi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

- 1.Каримов Б. Адабиётшунослик методологияси. – Тошкент: Мухаррир, 2011. – 87
2. Усмон Азим. Жоду. Ҳикоялар, эссе, драматик асарлар ва кинодoston. – Тошкент: Шарқ. – 2003. – 305 б.
3. Усмон Азим. Жимлик: назм, наср, драматургия. – Тошкент: Гафур Ғулом номидаги нашриёт манба ижодий уйи, 2012. – 320 б.
4. Адабиётшунослик луғати. /Қуронов Д., Мамажонов З., Шералиева М. – Тошкент: Академнашр, 2010. – 397 б.

